

Yeni Sağ Siyaset, Ekonomi ve Toplum Anlayışının Türk Sinemasındaki İzleri: Politik Komedi Filmleri Odağında Bir Değerlendirme

Traces of the New Right Politics, Economy and Society in Turkish Cinema: An Assessment with a Focus of Political Comedy Films

Betül SARI AKSAKAL*

Öz

Dünya ekonomisinde 1970'li yılların ortalarında patlak veren krize çözüm, ABD ve İngiltere önderliğinde liberal piyasa ekonomisine geçiş sayesinde ve devlet-toplum-piyasa ilişkilerinin Yeni Sağ politikalar aracılığıyla yeniden düzenlenmesiyle bulunmuştur. Liberalizmin piyasa ekonomisi ve minimal devlet ilkeleriyle muhafazakârlığın altını çizen anlayışının bileşimi olan Yeni Sağ siyaset, dünyada ilk ABD ve İngiltere'de uygulanmış, 24 Ocak Kararları sonrasında Turgut Özal'ın girişimleriyle Türkiye'de etkisini göstermeye başlamıştır. Bu siyaset anlayışının, beraberinde getirdiği ekonomik düzenin ve bu düzenin yarattığı toplumsal değişikliklerin sinemaya yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Çalışmada Türkiye'de Yeni Sağ siyaset ve bu siyaset anlayışının zemin hazırladığı ekonomik, toplumsal, kültürel ve ahlaki bağlamlarda değerlendirilebilecek değişimlerin ve olumsuzlukların Türk sinemasında politik komedi filmleri üzerindeki yansımalarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, amaçsal örneklem seçim tekniği aracılığıyla, Türkiye'de Yeni Sağ siyasetin en etkin olduğu dönem olarak kabul edilebilecek 1980 ve 1990 yılları arasında çekilen, başrollerini Kemal Sunal, Şener Şen ve İlyas Salman gibi komedi filmleriyle özdeşleşen oyuncuların üstlendiği birtakım politik komedi filmleri, nitel araştırma yöntemlerinden sosyolojik eleştiri ve tematik içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. İncelenen filmlerin, Türkiye'de Yeni Sağ siyasetin tarihsel süreçte beraberinde getirdiği ekonomi, toplum ve ahlak anlayışının eleştirel yansımalarını seyirciye başarıyla aktarmış oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Sağ, Turgut Özal, Liberal Ekonomi, Liberal Toplum, Politik Komedi Filmleri.

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Manisa, Türkiye, E-posta: betullsari@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2668-364X

Abstract

The solution to the crisis that broke out in the world economy in the mid-1970s was found through the transition to a liberal market economy under the leadership of the US and England, and the reorganization of state-society-market relations by means of the New Right policies. The New Right politics, which is a combination of liberalism's understanding that underlines conservatism with the principles of market economy and minimal state, was first implemented in the US and England, and started to show its effect in Turkey through the initiatives of Turgut Özal after the January 24 Decisions. It was inevitable that this understanding of politics, the economic order it brought with it, and the social changes created by this order were reflected in the cinema. This study aims to analyze the reflections of the New Right politics in Turkey and the changes and negativities that can be evaluated in the economic, social, cultural and moral contexts brought by this understanding of politics, on political comedy films in Turkish cinema. In this direction, through the purposeful sampling technique, a number of political comedy films shot between 1980 and 1990 were examined, which can be considered as the most active period of New Right politics in Turkey, starring actors who mastered comedy films such as Kemal Sunal, Şener Şen and İlyas Salman. The films were investigated qualitatively through sociological criticism and thematic content analysis. Finally, this study concludes that the films examined successfully conveyed the critical reflections of the economy, society and morality that New Right politics introduced in the historical process in Turkey.

Keywords: New Right, Turgut Özal, Liberal Economy, Liberal Society, Political Comedy Films.

Giriş

1980'li yıllar Türkiye tarihi için radikal bir dönemi temsil eder. Bu dönemde etkileri birçok alanda hissedilmeye başlayan liberalizm, dış konjonktürün etkisiyle Yeni Sağ siyaset çerçevesinde liberal-muhafazakâr çizgide oluşturulan politikalarla karakterize edilmiş ve bu politikalar iktisadi yönüyle liberal, siyasi yönden ise muhafazakâr eksende ön plana çıkmıştır. Politikaların uygulayıcısı Turgut Özal ve lideri olduğu Anavatan Partisi olmuştur.

Yeni Sağ siyaset esas olarak, 1970'li yılların ortalarından itibaren egemenlikleri sarsılan sosyal demokrat hükümetlerin politikalarının, ekonomik, politik ve ideolojik açıdan sorgulanmaya başlanması sonucunda sahneye çıkmıştır. Batı'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen iktisadi politikalarla kurumsal hale getirilen refah devleti olgusunun ve Batı modernizminin paradokslarının ve ikilemelerinin ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları çözmesi bir yana, daha da derinleştirilmesi, düşünsel ve siyasal bir dönüşüm olarak Yeni Sağ'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Safi, 2018, s. 170). Yeni Sağ, Friedrich August von Hayek¹, Milton Friedman² gibi liberal düşünürlerin 1960'lı yıllardan bu yana iktisat ve siyaset alanında ortaya attıkları fikirler sonucu doğmuş, bazı muhafazakâr

1 Serbest piyasa düzeninin önde gelen felsefi savunucularından olup; Avusturya Okulu'nun 20. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biridir. 1974'de Nobel ekonomi ödülünü almıştır. Devlet müdahalesinin olduğu merkezi ekonomik planlamanın toplumsal özgürlükleri, ihtiyaçları sınırlandıracağı tezini ortaya atmış, ekonomik subjektivizmi savunmuştur. *Kölelik Yolu* adlı eserinde bu görüşlerini belirtmiş; devletin iktisadi hayattaki müdahalelerinin toplumdaki insanların geneline bir nevi köleliği beraberinde getireceğini vurgulamıştır.

2 Hükümetin ekonomi ve pazarlara katılımında minimal olması gerektiğini savunan ünlü ekonomist Milton Friedman (1985), özgür bir toplumun ancak serbest piyasa sistemiyle gerçekleşebileceğini; devlet müdahalesinin hem bireysel özgürlüklerin önündeki en büyük engel olduğunu belirtmiştir.

düşünürlerin katkılarıyla biçimlenmiş, klasik liberalizmin temel ilkelerinden beslenerek zamanla gelişmiştir.

Yeni Sağ siyaset, Amerikada Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher öncülüğünde dünyaya hızla benimsetilmiştir. Özellikle Thatcher'ın *başka alternatif yok* söylemi, bu siyaset tarzının içerdiği politikaları, dünyada yol gösterici ve inandırıcı kılma amacıyla kullanılmıştır³. Yeni Sağ siyaset, iktisadi alanda neo-liberal ekonomi politikalarıyla özellikle başta Thatcher ve Reagan hükümetlerince uygulamaya konulan sıkı para ve bütçe politikalarıyla dünyada kendini göstermeye başlamıştır. Bu politikaları para piyasalarında faizlerin arttırılması, işçi sendikalarının etkisizleştirilmesi, ücretlerin baskılanması, özelleştirmelerin arttırılması, kamusal hizmetlerin önemli ölçüde özel sektöre devredilmesi, sosyal harcamaların sınırlandırılması, sermayenin uluslararası alandaki dolaşımını engelleyecek kısıtlamaların kaldırılması ve bunlara benzer bazı uygulamalar izlemiştir.

Yeni Sağ siyaset bünyesinde hem neo-liberalizmi hem de yeni muhafazakârlığı barındırmaktadır. Bu bağlamda, bir yandan bireysel özgürlükleri, serbest piyasa ekonomisini savunurken, diğer yandan geleneksel kurumların ve dini değerlerin korunması gerekliliğini belirtmektedir. Yeni Sağ, serbest piyasa, bireysel özgürlükler, minimal devlet, pazar ekonomisi gibi kavramları ortaya atarak özellikle ekonomi alanında liberalliği, öte yandan din, aile, otorite, itaat, geleneklere dayalı kanun ve düzen arayışı gibi olguların önemini her fırsatta belirterek muhafazakârlığı eksenine almıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedileceği gibi, Yeni Sağ'ın önemli bileşeni olan liberalizm kavramı bir bütün olarak düşünüldüğünde iktisadi, siyasi ve ahlaki boyuta sahiptir. Fakat Özal'ın Türkiye'de uyguladığı liberalizm anlayışı özellikle iktisadi boyutu kapsamaktadır. Özal siyasi ve ahlaki liberalizmin iktisadi liberalleşmeyle gerçekleşeceğini savunmuş, bu çerçevede ilk adımları iktisadi liberalizm alanında 24 Ocak Kararlarıyla atmıştır. Özal, Türkiye'de 1980'li yıllarda iktisat politikalarının yaratılması ve tatbikinde başat rol oynamıştır ve Yeni Sağ siyaseti iktisadi açıdan liberal, fakat siyasi açıdan muhafazakâr çerçevede kurmuştur. Bu durumdan ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedilecektir. Ayrıca, Yeni Sağ siyaset, 24 Ocak Kararları ve beraberinde getirdiği iktisadi liberalizm ve bu anlayışın siyasi ve ahlaki alandaki yansımaları ele alınacaktır.

Sanat olduğu gibi aynı zamanda bir kitle iletişim aracı olan sinema, toplumla sürekli ve karşılıklı bir etkileşim içindedir. Sinema filmleri, mensup olduğu toplumdaki iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel değişimleri ve gelişmeleri takip ederek durum tespiti yapar ve bunu bir referans olarak kullanılacak toplumsal belgelere dönüştürür. Dolayısıyla herhangi bir filmi yaratan süreçler, toplumsal yaşamla ilişkilendirilebilir. Bu yüzden, Türkiye için radikal bir dönüşümü temsil eden Yeni Sağ siyaset ve beraberinde getirdiği iktisadi, ahlaki, toplumsal ve kültürel sürecin panoramasının sinemaya yansiyarak çeşitli filmlerin konusunu oluşturması kaçınılmaz olmuştur.

Çalışmada Türk sinemasında Kemal Sunal, İlyas Salman ve Şener Şen gibi komediyle özdeşleşen oyuncuların seçili filmlerinden yola çıkılarak Türkiye'de Yeni Sağ siyaset ve zemin hazırladığı ekonomik sistem ve bu sistemin toplumsal ve ahlaki alanlardaki eleştirel izleri ve yansımalarına yer

3 Thatcher'ın iktidara gelmesiyle birlikte gündeme gelen en önemli söylemi *toplum yoktur, birey vardır* söylemidir. Bu söylem, sosyal devlet anlayışının sonunu ilan eden, ilerleyen süreçte devletin sadece denetim ve düzenleme işlevi rollerine sahip bir aygıt; Nozick (2006)'in ifadesiyle *gece bekçisi* rolüne indirgeneceğini somutlar niteliktedir.

verilecektir. Amaçsal örnekleme yöntemi kapsamında araştırma evreninden seçilen filmler, iktisadi, toplumsal ve ahlaki eleştirilerin yoğunlaştığı olay örgüleri üzerinden nitel araştırma yöntemlerinden sosyolojik eleştiri ve tematik içerik analizi aracılığıyla irdelenecek ve yorumlanacaktır. Ele alınan filmlerin çekildikleri dönemi özellikle yaşanan hangi sorun bağlamında eleştirmiş oldukları ortaya konacaktır. Çalışma açısından ilk olarak, Yeni Sağ'ın büyük ölçüde felsefesinden beslenmiş olduğu klasik liberalizme değinilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de Yeni Sağ Siyaset ve En Önemli İlkesi İktisadi Liberalizme Genel Bir Bakış

Yeni Sağ siyaseti tam manasıyla kavramak, klasik liberalizmi ve temel prensiplerini anlayabilmeye bağlıdır. Zira Yeni Sağ siyaset, klasik liberalizmin değerlerinin yanına muhafazakârlığı eklemeyen bir ideolojidir (Barry, 2019; Gray, 1994; King, 1987; Ollsen, 2000; Smith, 2013). Klasik liberalizm, 18. yüzyıldan 19. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen dönemi kapsar. Bireycilik, özel mülkiyet ve minimal devlet gibi ilkelerin geçerli olduğu bir serbest piyasa sistemini tasvir eder (Lukes, 1971, s. 46; Machan, 2016, s. 11). Klasik liberalizm esas olarak, Aydınlanma düşüncesinin ve buna eşlik eden 18. ve 19. yüzyıl siyasal gelişmelerinin bir ürünüdür ve her ne kadar kökeni *cömert*, *soylu* ve *özgürlükçü* kişi anlamlarına gelen Latince *liberalis* olsa da, modern kullanımında liberalizm bu üç anlamından sadece *özgürlükçülük* prensibini benimsemiştir (Vincent, 1990). Ortaya çıkışından bugüne kadarki temelini siyasi ve iktisadi özgürlük hakkına dayandırmıştır. Liberalizmin bu yönleriyle katı bir doktrin olmaktan ziyade bir değerler sistemi olduğundan bahsedilebilir. Liberalizm bireysel özerklik ve özgürlüğü savunan, piyasa mekanizmasına, özel mülkiyete, özgür teşebbüse ve hukukun üstünlüğüne minimal devlet anlayışına dayalı politik, ekonomik ve ideolojik bir düşünce akımıdır (Acar, 2009; Buchanan, 2000; Duman, 2017; Pennington, 2012).

Klasik liberalizmin serbest piyasa ekonomisi, özel girişimcilik, bireycilik gibi ilkeleri üzerine eklenen Yeni Sağ siyaset, sosyal haklara, kamu girişimciliğine, toplumsal çıkar kavramına ve toplumsal dayanışmaya karşıdır (Berg; 2015; Block, 2014; Jackson, 2016; King ve Wood, 1999; Ollsen, 2000; Vincent, 1990). Klasik liberalizm gibi, özgürlüğün güvencesinin serbest piyasa ekonomisi olduğu inancına dayanmakta, piyasa ekonomisini demokratikleşmenin başlıca koşulu olarak kabul etmektedir. Yeni Sağ'ın temel ilkeleri anti-devletçilik üzerine inşa edilmekle beraber, savları özgürlüklerin kısıtlayıcısı bazen yok edicisi olan devlete karşı serbest piyasanın erdemleri üzerinde yükselmektedir (Ayman Güler, 2016, s. 97).

Türkiye'de de Yeni Sağ siyasetin en önemli bileşeninin ve prensibinin serbest piyasa ekonomisi yaratmaya odaklı bir anlayışı temsil eden iktisadi liberalizm olduğu öne sürülebilir. Zira ekonomi, Özal'ın perspektifinden her kesimin öncelikli olarak üzerinde durması gereken bir alandır. Bozkurt'un (2003, s. 187) ifadesiyle "*Özal, mühendisliğinden gelen bir ekonomik deterministiktir*". Buradan da anlaşılabilir üzere, Özal'a göre ülkede ekonomi alanında gerçekleştirilecek yapısal dönüşüm, siyasi, sosyal, kültürel ve ahlaki alanlarda dönüşüm getirecektir.

Askeri yönetimin son buluşunu simgeleyen 1983 genel seçimleri, yeni Türkiye'nin doğuşuna zemin hazırlayan bir gelişme olarak tasvir edilebilir. Bu seçim, serbest piyasa ekonomisini savunan, o zamana kadar uygulanan iktisadi modelin bütünsel olarak dönüşümünü gerçekleştirecek lider

Özal'ın felsefesinin Türkiye'nin iktisadi, siyasi, sosyal, kültürel, ideolojik ve ahlaki alanlarında egemen olmasını beraberinde getirmiştir. Özal liderliğindeki Anavatan Partisi, 1991 genel seçimlerine kadar üst üste iktidara gelmenin sağladığı avantajlarla liberal iktisadi politikaları Türkiye için başka alternatifi olmayan bir birikim modeli haline getirmiştir.

Liberal iktisadi politikalar doğrultusunda, Türkiye ekonomisi yurt dışında üretilen tüketim mallarına kucak açmış, Türk sanayicisinin korunmasını hedefleyen ithal ikamesine dayalı politikaların uygulanmasına son verilmiştir. 24 Ocak Kararlarıyla temelleri atılan bu süreç güçlenerek devam etmiştir. Boratav'ın (2007, s. 147) ifadesiyle gerek 24 Ocak Kararlarıyla, gerekse Anavatan Partisi'nin üst üste iktidara gelmesiyle istikrarlı bir biçimde uygulanmaya devam eden liberal iktisadi politikalar 1970'lerde IMF'nin az gelişmiş ülkelere dayattığı istikrar paketlerinin, Dünya Bankası tarafından oluşturulan karakteristik yapısal uyum programlarının tüm gerekliliklerini içeren neo-liberal bir modeli temsil etmiştir.

Özal iktisadi liberalizmin temel ilkelerinin eksiksiz uygulanabilmesi için, ekonominin en temel yapıtaşı olan insanların düşünce dünyalarının değiştirilmesinin gerekli olduğunu düşünmüştür (Eissenstat, 2014; Laçiner, 2009; Özen, 2013; Uluç, 2014). İktisadi liberalizmin ülkeye tam anlamıyla yerleştirilmesi, benimsetilmesi ve yaygın hale getirilmesi sadece Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşların tavsiyeleri doğrultusunda neo-liberal sermaye birikim stratejisinin oluşturulması ve ülkedeki ekonomik, yasal ve kurumsal yapının dönüştürülmesiyle sağlanamayacağı değerlendirilmiştir. Programın dünyada uygulandığı ülkelerde, neo-liberal piyasa sistemiyle ilgili fikirlerin ve insani değer yargılarının bu yöndeki transformasyonu öncelikli amaç haline getirilmesi üzerine odaklanılmıştır. Üretim ilişkilerini de kökten düzenlemeyi amaçlayan neo-liberal iktisat politikalarının uygulanabilmesi için, bu politikaları uygulayacak devlet otoritesinin yasal ve kurumsal yollardan oluşturulması, sivil toplum alanında toplumsal muhalefetin zayıf hale getirilip, toplumda baskıdan ziyade rıza mekanizmalarını kurmayı hedefleyen hegemonik bir siyasi projenin oluşturulması ön görülmüştür.

1983 yılında deklare edilen Anavatan Partisi'nin programına bakıldığında ise Üstündağ tarafından belirtilen şu maddeler dikkat çekicidir:

- Ekonomik anlamda bireylerin teşebbüs gücü temel alınacaktır.
- Devlet sanayi ve ticari faaliyetlerde ana oluşumu sağlayan güç olmayacaktır.
- Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin dönüşümlü olarak millete devri sağlanacaktır.
- Devletin müdahalesi minimum seviyeye çekilerek, rekabette hakim serbest pazar ekonomisinin önü açılacaktır.
- Karşılıklı çıkar dengesi özümserenerek dış kaynak kullanımından fayda sağlanması, yabancı sermayenin yatırımlarda teşvik edilmesi gerekliliği vurgulanacaktır.
- Her birey bağlı bulunduğu, dokunulmaz, devri sağlanamaz, vazgeçilmez temel hak, hürriyetlere sahiptir.
- Hukukun üstünlüğünü esas alan bir devlet nizamının teşekkülü sağlanmalıdır.

- Ortadoğu ülkeleriyle dostane ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmalı, Avrupa Ekonomi Topluluğuyla ilişkilerin, menfaatler dengesi denkleminde işbirliğine tabi tutulması sağlanmalıdır.
- Anavatan Partisi Programında yer alan diğer bir husus ise partinin “Devlet Kavramı⁴”na bakışıyla ilgilidir. Buna göre devlet ve toplum bütünleşmesi ilişkisinde devletin millet için var olduğu gerçeğinden hareket edilmesi, milletin zenginliğini esas alan devletin zengin olması” düşüncesi öne çıkmaktadır (Üstündağ, 2018, s. 47).

Maddelerden Türkiye’de ilgili dönemde iktisadi ilişkilerin toplumsal ilişkiler için değil, toplumsal ilişkilerin iktisadi ilişkiler için tasarlanmaya başlandığını, her alanda ekonominin öncelendiğini görmek zor değildir. Kısaca, iktisadi açıdan liberal anlayışı benimseyen Özal’ın muhafazakâr yanı toplumun manevi değerlerini korumak, geliştirmek amacıyla odaklandığı politikalarda hissedilmiştir (Aral, 2001; Karabelias, 2008; Öniş, 2007). Özal esasında iktisadi liberalizmi milliyetçilik ve dindarlıkla harmanlamış, bunu yaparken liberal kimliğini saklamamıştır. Acar’ın (2008, s. 185-205) ifadesiyle Özal “*liberal dönüşümün dindar öznesi*”ni temsil etmiştir.

İktisadi Liberalizmin Beraberinde “Kısmen” Getirdiği Siyasal Liberalizm⁵

Özal iktidara geldiğinde Türkiye’nin içinde bulunduğu koşulları, toplumsal özelemlerini analiz ederek daha demokratik, çoğulcu ve katılımcı yapıda siyasal ideolojiyi kurma iddiasıyla siyasal liberalizmi vurgulamaya başlamış, bu yönde adımlar atmıştır. Özal’ın sıkça vurguladığı dört eğilim kavramı bunu kanıtlamaktadır. Burada bahsi geçen eğilimler, Demokratik Sol, Liberal Sağ, Milliyetçi Sağ ve İslami Sağ’dır. Diğer bir ifadeyle, 12 Eylül Darbesinden önce farklı dönemlerin en büyük partileri olan sırayla Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi tarafından temsil edilen görüşlerdir. Anavatan Partisi, bu dört eğilimi aynı şemsiye altında birleştiren bir çatı olma iddiasıyla kurulmuş, bunu kısmen başarmıştır (Baykal, 2019; Yıldız, 2018).

Özal, siyasette yeni arayışların oluşumu için bazı katkılarda bulunmuştur. Bu eksende, siyasal liberalizmin de ön koşulu olarak farklı eğilimlere bağlı olmakla beraber, Türk siyasetinin radikal

4 Ekonomide tamamen liberalizmi benimseyen Özal, serbest piyasa ekonomisinin tam anlamıyla yaratılabilmesi için devlete yeni bir rol biçilmesi gerektiğini sıkça belirtmiştir. Devletin, eğitim, sağlık, işsizlik, yoksulluk ve sosyal güvenlik gibi sosyal refahı yaratmaya yönelik sosyal hizmetleri sunmaması, bunlardan ziyade bireysel çıkar olgusunu gözetken, serbest piyasayı yaratmaya yönelik belirli hizmetleri yapan bir role bürünmesi gerektiğini öne sürmüştür. Özal’ın “Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelemeyen devlet değildir. Güçlü devlet, bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet, bir mabut veya baba değildir. Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır” şeklindeki söylemleri bu görüşünü kanıtlamaktadır (Barlas, 2001, s. 263).

5 Siyasal liberalizm kamusal ve özel alanın birbirinden bağımsız olmasını demokratik siyasetin en temel ve vazgeçilmez ögesi olarak tanımlayan bir kavramdır. Bu kavrama göre kamusal alan kendi içinde iki bağımsız alt katman olarak nitelendirilen katmanları içerir. Burada alt katman siyasal alandır ve iktidarın belirli bir adalet sistemini esas olarak işleyişini nitelendirir. Öte yandan ikinci alt katman ise ekonomik alandır ve en genel anlamıyla toplumda bireyler arasındaki mübadele ilişkilerini içerir. Özel alan ise bireylerin siyasi ve ekonomik alanın dışında sürdürdükleri tüm toplumsal ve kültürel ilişkileri içerir. Aile, gönüllü kuruluşlar, cemaat gibi ortamda sürdürülen ilişkiler gibi (Larmore, 1990; Nussbaum, 2011; Rawls, 1971; 1993; Okin, 1994).

değişime ihtiyacı olduğu konusunda birleşen bazı aydınları, resmi sıkı denetime karşı korunan özgür bir platformda buluşturmak için çabalamış, özgürce kendilerini ifade etme olanağını tanımıştır. Ancak uygulanan politikaların en önemli ayağı muhafazakârlık olarak belirlemiştir. Dolayısıyla, iktisadi liberalizm anlayışını ülkede kurma konusunda başarılı bir karnesi olan Anavatan Partisi, siyasal liberalizm konusunda daha başarısız olmuştur. Zira bahsedilen dört eğilim içinde, milliyetçi ve muhafazakâr kesimin ağırlığı, siyasal liberalizmi gölgelemiştir (Erdoğan, 2005, s. 35).

İktisadi Liberalizmin Beraberinde Getiremediği Ahlaki Liberalizm

Özal döneminde liberalizmin ahlaki alanda yansımalarını temsil eden dürüstlük, şeffaflık gibi ilkeleri merkezine alan ahlaki liberalizmin sağlanmasına yönelik yeterli başarı gösterilememiştir. Dönemde torpil, rüşvet, yolsuzluk, hayali ihracat, nepotizm, patronaj, banker krizi⁶ gibi olumsuzlukların baş göstermesi ve bunlarla etkin mücadelenin verilememesi bunu kanıtlar niteliktedir.

Bu gelişmeler bütünsel olarak incelendiğinde, Türkiye’de farklı bir siyasi anlayışı canlandıran, Yeni Sağ hegemonyanın Türkiye’deki kuruluş sürecinin lideri Özal’ın liberal-muhafazakârlığının teorik bir paradigmayı oluşturamadığı görülür. Özal döneminin özgün içsel ve dışsal koşulları içerisinde faydacı bir anlayışla çağın gerektirdiklerini yapan, ekonomi alanı haricinde muhafazakâr yanı ön plana çıkan, liberal değerlere inanan ancak uygulamada aynı başarıyı göster(e)meyen bir siyaset anlayışının somut halini temsil etmiştir (Çolak & Şener, 2015, s. 413). Zira herhangi bir siyasetçinin gerçek anlamda liberal olduğundan söz edebilmek için, o liderin iktisadi alanda olduğu kadar siyasi ve ahlaki alanlarda da liberal olmasından da söz edebilmek gerekir. Oysa Özal, muhafazakâr bir kimliğe, manevi değerlere sahip olma konusundaki hassasiyetini belirtmesine rağmen; torpil, rüşvet, patronaj ilişkileri, yolsuzluk, hayali ihracat gibi gayriahlaki durumlarla ilgili iktidarında gereken duyarlılığa sahip olamamış, yer yer bu tür olayları meşrulaştıran; hatta destekleyen tavır ve söylemlerde bulunabilmiştir (Green, 2005; Korad Birkiye, 2009; O’Byrne, 1997;; Özen, 2013). Bunlar kuşkusuz toplumda ahlaki yozlaşma sürecini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, ahlaki liberalizmin Türkiye’deki inşası konusunda Özal’ın başarı gösterebildiğini söylemek mümkün olmayacaktır.

Yeni Sağ ve Sinema: Aile Komedisinden Politik Komedi Filmlerine

Yeni Sağ siyaset anlayışı, Türkiye’de toplumun bilincinin de dönüşmesini sağlamış, bu siyaset anlayışının tamamlayıcısı olarak uygulanan neo-liberal iktisadi politikalar toplumda kültürel ve bilinçsel alanlarda yoğun bir restorasyon sürecine zemin hazırlamıştır. Bunların sinemaya yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Yeni Sağ siyaset anlayışı ve neo-liberal iktisadi politikalarla oluşan bireyci

6 Türkiye’nin 24 Ocak Kararlarından sonra dünya ekonomisindeki değişimlere ayak uydurabilmek için gerçekleştirdiği kapitalist sisteme entegrasyonu daha esnek bir piyasa sisteminin yaratılmasını esas almıştır. Ancak bunun için gerekli altyapının olup olmadığı ve en önemlisi sistemin bu şekilde işlemesi için toplumun hazır olup olmadığı hususu göz ardı edilmiştir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Türkiye ekonomisinin 1982-1983 yıllarında karşı karşıya kaldığı Banker Krizi’dir. Finansal sistemin liberalizasyonunun beraberinde getirdiği atmosferde bireyler yüksek faizli gelir elde etme amacıyla paralarını bankerlere yatırmış, fakat bir müddet sonra bankerlik sistemi çökmüş ve mevduat sahipleri paralarını kaybetmişlerdir. Bu olay toplumsal birçok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir.

ideolojinin yarattığı ve yaşam biçimi haline gelen *büyük düşün, büyük kazan, köşe dönme, sınıf atlama* gibi olgular ve bu olguların toplumda egemen değerler haline gelmesi beyaz perdede çeşitli filmlerce çoğunlukla komedi unsurları kullanılarak eleştirilmiştir. Komedi filmleri geçmiş yıllarda etkin olan aile komedisinden, sosyal içerikli ve hiciv barındıran politik komedi filmlerine doğru bir dönüşüm yaşamıştır.

Türk sinemasında 1950'lerde başlayan ve 1960'larda dinamizm kazanan komedi, 1970'li yıllarda özellikle *aile komedisi* olarak nitelendirilen Ertem Eğilmez filmleriyle zirvededir. 1972'den itibaren *Sev Kardeşim* (1972), *Tatlı Dillim* (1972); *Oh Olsun* (1973), *Yalancı Yarım* (1973); *Köyden İndim Şehir'e* (1974), *Salak Milyoner* (1974); *Hababam Sınıfı* (1975), *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı* (1975); *Hababam Sınıfı Uyanıyor* (1976), *Hababam Sınıfı Tatilde* (1976); *Gülen Gözler* (1977), *Şabanoğlu Şaban* (1977) gibi filmler 1971 askeri muhtırasının sonrasında baskı ve sansür koşulları altında çekilmişlerdir. Dolayısıyla filmler herhangi politik mesaj içermemiş; izleyicileri ancak güldürerek sinemaya entegre edebilmiştir. Genellikle kalabalık oyuncu kadrosu ile yarattığı mahalle ortamı ve yüz yüze ilişkilere dayanan konularıyla, köyden kente göç eden, kentten yalnızlığından kaçan izleyicilere cemaat ve dayanışma duygusu yaşatan bu filmler, teknik açıdan düşük, çoğunlukla politik mesaj barındırmadan güldüren, halkın değer yargılarına hitap etmeyi popülist eksende başarmış filmlerdir (Yaylagül, 2018, s. 263). Türk sinemasında 1970'li yıllardan 1980'li yıllara komedi filmlerindeki dönüşümü inceleyen Kirel'in de konuyla ilgili belirtmiş olduğu gibi:

Yetmişlerde eleştirel anlamda daha gelişmiş politik hicivlere rastlanırken, seksenli yıllarda oto-sansür ve apolitik ortamın etkisiyle daha yumuşatılmış ve günceli yakalayan güldürülere rastlanır. Gündemde olan konular sinema filmlerinde yerini alır. Bu anlamda, seksenli yılların sinema üretim pratiğinin belli ölçüler içinde toplumsal olana karşı kulağı duyarlı bir özelliği olduğu ileri sürülebilir (Kirel, 2010, s. 20).

Kendilerinden yola çıkarak çekildikleri dönemin siyaset ve ekonomi anlayışını açıklamaya çalıştığımız komedi filmleri, aslında mensup olduğu toplum ve toplumsal koşullarla şekillenmiştir. 1970'li yıllarda çekilen komedi filmleri incelendiğinde, filmlerin genelinde toplumsal gerçeklere mizahi bir bakışla yaklaşmaktan çok; seyirciyi güldürme, seyirciye neşeli vakit geçirtme amacı olduğu görülebilir. 1980'li yıllara ise, yine *Ertem Eğilmez*, *Atıf Yılmaz* ve *Kartal Tibet* gibi yönetmenlerle ve *Kemal Sunal*, *İlyas Salman*, *Şener Şen* gibi usta oyuncularla özdeşleşen, eleştirel bir üretimin sorumluluğunun üstlenildiği komedi filmleri damga vurmuştur. Bahsi geçen filmlerde iyi-kötü, zengin-yoksul, kent-köy karşıtlıklarından yararlanılarak sistem eleştirisi yapılmış, bu yıllarda artan ahlaki yozlaşma, köşeyi dönme, dolandırıcılık, rüşvet gibi olumsuzluklar işlenmiştir⁷. Aslında 1980'li yıllar, Türkiye'de dönemin toplumsal koşullarında politik komedinin sesini en çok yükseltmeye çalıştığı yıllardır. 1980 sonrası çekilen komedi filmleri mizahın gerçek tanımına uygun olarak seyirciyi bir taraftan güldürüp, diğer yandan düşünmeye itmiştir.

7 1980 ve sonrasında beyaz perdeye aktarılan komedi filmlerinde olay örgüsü Yeni Sağ siyaset tarafından topluma dayatılan neo-liberal bir bireyci dokuyla kurulmuş, filmlerde önceki dönemdeki gibi belirgin bir aile yapısına, yoğun dayanışma duygusunu içeren mahalle kültürüne rastlanmamıştır. Bu yıllarla birlikte pek çok değişimin yaşandığı süreçte baş gösteren birtakım toplumsal sorunlar, olumsuzluklar güldürü aracılığıyla sinemaya yansımıştır.

Amaç ve Yöntem

Çalışmada Türkiye’de Yeni Sağ siyaset ve bu siyaset biçiminin beraberinde getirdiği ekonomik, toplumsal, kültürel, ahlaki değişimlerin ve olumsuzlukların Türk sinemasında politik komedi filmleri üzerindeki yansımalarına ışık tutulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, amaçsal örneklem seçim tekniği ile Yeni Sağ siyasetin en etkin olduğu dönem olarak kabul edilen 1980 ve 1990 yılları arasında çekilen, başrollerini Kemal Sunal, Şener Şen ve İlyas Salman gibi oyuncuların üstlendiği politik komedi filmleri arasından seçim yapılmıştır. Amaçsal örnekleme yoluyla araştırma evreninden alınan filmlerin referans kriteri, çalışmanın amacına uygun olarak Yeni Sağ siyaset olgusu ve beraberinde getirdiği ekonomik, toplumsal, kültürel ve ahlaki değişimler ve olumsuzluklardır. Çalışmada örnekleme dahil edilen filmler, sosyolojik olarak ilgili dönemde önemli durum tespitleri yapmış olmaları, klasik anlatısı olan ana akım komedi filmlerinden farklı olmaları, hakkında konuşulan, tartışılan ve ses getiren filmler olmaları gibi özellikleri bünyelerinde barındırmalarından dolayı özellikle seçilmiş ve analiz edilmiştir. İncelenen filmlerin tamamı, dönemin siyasi düzeninin beraberinde getirdiği ekonomik, toplumsal, kültürel ve ahlaki görüntüsüne dair eleştiriler içeren ve birbirlerini bütünlleyen filmlerdir. Filmler, sosyolojik eleştiri ve tematik içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Sosyolojik eleştiri yöntemini kullanan araştırmacılar, filmleri salt film olarak ele almaktan ziyade, filmi oluşturan tarihsel, toplumsal, iktisadi, siyasi ve kültürel tahayyülleri olaylar ile birlikte irdelemeyi tercih etmektedir (Özden, 2004, s. 160). Böylelikle filmler karakter, mekân, gösterge, söylem, tema, toplumsal, siyasi, sosyal, kültürel, ahlaki ilişkiler gibi pek çok açıdan incelenme fırsatı bulurlar. Tematik içerik analizinde ise araştırmacı, filmlerin teknik yönünü geri plana atarak, filmlerde daha çok ne anlatılmak ve ne mesaj verilmek istendiği gibi sorular üzerine odaklanır (Aslan & Özer, 2019, s. 134).

Bu analizin önemi, şimdiye kadar Kemal Sunal, Şener Şen ve İlyas Salman gibi oyuncuların başrolünde oynadıkları politik komedi filmlerinin temaları üzerine çeşitli araştırmalar ve değerlendirmeler yapılmış olsa da, ilgili filmleri Yeni Sağ siyaset ve beraberinde getirdiği ekonomik, toplumsal, kültürel ve ahlaki düzen açısından değerlendiren geniş kapsamlı bir araştırmanın olmamasıdır. Bu boşluğun doldurulmasının sinema tarihimiz açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada analiz edilen filmlerin yönetmenler yerine başrol oyuncuları Kemal Sunal, Şener Şen ve İlyas Salman üzerinden sınıflandırılmasının sebebi, Türkiye’de özellikle 1980 sonrasında politik komedi filmlerinin bu isimlerle özdeşleşmiş olduğunun düşünülmesidir. Zira Kemal Sunal, Şener Şen ve İlyas Salman gibi isimler Türk insanı için gülmek demektir. Öte yandan bu isimler, Türkiye’de küçükten büyüğe hemen herkesçe bilinen, yıllar geçse de filmleri halen izlenen, Türkiye’nin yetiştirdiği en tanınmış ve sevilen oyunculardır. Onlara verilen bu değer, hem halk insanı olmaları, hem de halkın sorunlarını çok iyi irdeleyerek filmlerinde hayat verdikleri karakterlere başarıyla yansıtılmalarıyla ilgilidir. Bu üç oyuncunun da 1980 sonrası rol aldıkları hemen tüm filmlerde sıklıkla görülen hiciv türü ve mizah yolu eleştiriler, toplumu bir yandan güldürürken, bir yandan da düşündürmeyi amaçlamıştır. Bahsedilen oyuncular hangi yönetmenle çalışırlarsa çalışsınlar, genel olarak rol aldıkları filmlerde dönemin siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel ve ahlaki sorunlarını dile getirerek, sistemin aksak yönlerini göstermeye çalışmışlar, oynadıkları filmlerin konularını

seçerken de buna dikkat etmişlerdir. Öyle ki Sunal (2001) bu durumu kendi sineması üzerine yazdığı yüksek lisans tezinde de “Sunal film konularını seçerken halka yakın olmasına, mesajların halka geçmesine, güldürürken bir şeyler öğretmeye, eğlendirici ve dinlendirici olmasına dikkat etmektedir” ifadeleriyle açıklamıştır (ss. 135-136).

Çalışmada özellikle politik komedi filmlerinin ele alınmasının tercih edilmesi ise; politik komedi türünün Türkiye'deki siyasi, iktisadi, toplumsal, kültürel ve ahlaki düzenin eleştirisini filmlerde kullanılan tüm komedi bezeli unsurlara rağmen; seyircinin gözüne sokmadan ama bir o kadar da dokunabilecek kadar gerçekçi ve etkileyici biçimde yapmayı en iyi şekilde başaran tür olduğunun düşünülmesi ile ilişkilendirilebilir.

Yeni Sağ Eleştirili Politik Komedi Filmleri

Çalışmada ele alınan, anlatılan dönemi ele aldıkları ve odaklandıkları sorun bağlamında farklı eksenlerden ve bakış açılarından eleştiren tüm filmler Tablo 1'de sunulmuştur. Seçilen tüm filmlerde Yeni Sağ siyaset anlayışının ve bu anlayışça yaratılan iktisadi, toplumsal ve ahlaki düzene yönelik belirgin eleştirilerin yer aldığı düşünülmektedir.

Tablo 1. Çalışmada Yer Verilen Filmler ve Filmlerin Ele Aldıkları Döneme İlişkin Sorunlar

Filmin Adı	Yapım Yılı	Yönetmeni	Başrol Oyuncusu	Ele Aldığı ve Eleştirdiği Sorun
Talihli Amele	1980	Atif Yılmaz	İlyas Salman	Neo-liberal politikalar, yeni sistemle medyanın kamusal sorumluluklarının sermaye sorumlulukları ile yer değiştirmesi sonucu yaşanan toplumsal yozlaşma, sömürülen işçi sınıfı gerçeği.
Banker Bilo	1980	Ertem Eğilmez	İlyas Salman	Banker olayının toplumda yarattığı güven sarsıntısı, Yeni Sağ düzenin yarattığı toplumsal yozlaşmayla sayıları giderek artan kurnaz, dolandırıcı, kısa yoldan köşeyi dönme isteğinde olan yeni düzen insanı gerçeği.
Dolap Beygiri	1982	Atif Yılmaz	İlyas Salman	Banker olayları, rüşvet, patronaj, yolsuzluk ve tüm bunların önemli bir kesim tarafından normalleştirilmesi.
Namuslu	1984	Ertem Eğilmez	Şener Şen	Köşeyi dönme, toplumsal yozlaşma, çıkarıcılık, toplumda bireyci portrenin giderek popülerleşmesi, rüşvet.
Orta Direk Şaban	1984	Kartal Tibet	Kemal Sunal	Orta direk kavramı, 24 Ocak Kararları, ücretli kesimin reel gelir düşüşleri sonucu yaşadıkları ekonomik sıkıntılar, yüksek enflasyon; özellikle tüketim mallarına gelen sürekli zamlar.
Katma Değer Şaban	1985	Kartal Tibet	Kemal Sunal	Katma değer vergisi ve verginin özellikle toplumda düşük ve orta gelirli kesime bindirdiği yük ekseninde dönemin sosyoekonomik ve sosyokültürel imgesi.
Keriz	1985	Kartal Tibet	Kemal Sunal	Maddi çıkar olgusu ve buna bağlı olarak değişebilen muhafazakar kalıplar ve toplumsal ahlak anlayışı.

Züğürt Ağa	1985	Nesli Çölgeçen	Şener Şen	Yeni Sağ'ın değiştirdiği yaşam biçimleri, tüketim alışkanlıkları; beraberinde getirdiği kapitalist rant ekonomisi, feodalizmin çözülme ve çökme süreci; köylü ve toprak sahibinin topraktan ve üretimden koparılması.
Çıplak Vatandaş	1985	Başar Sabuncu	Şener Şen	Toplumun orta direğinin yaşadığı geçim sıkıntısı ve buna bağlı olarak yaşadıkları psikolojik problemler.
Yoksul	1986	Zeki Ökten	Kemal Sunal	Hayali ihracat, liberal ekonomi, bireylerle yerli sermayenin kısa yoldan köşeyi dönme çabası, ahlaki yozlaşma, yeni düzende metalaşan duygusal ilişkiler.
Kıracı	1987	Orhan Aksoy	Kemal Sunal	Konut mülkiyeti sorunu ekseninde neo-liberal sistemin yarattığı sosyal eşitsizlikler ve orta direğin yaşadığı geçim sıkıntısı.
Gülen Adam	1989	Kartal Tibet	Kemal Sunal	Kentsel dönüşüm, gecekondu yıkımları ve bunların işçi sınıfında açtığı yaralar.
Koltuk Belası	1990	Kartal Tibet	Kemal Sunal	Torpil, patronaj, rüşvet, nepotizm, yozlaşan siyasi ve ahlaki ilişkiler.

Çalışma kapsamında yer verilen filmlerle ilgili genel bilgilerin sunulduğu bu tablonun ardından, filmlerin olay örgüsü kapsamında eleştirdikleri sorunlara odaklı ayrıntılı bir analize geçilmesinin çalışma açısından aydınlatıcı olacağı söylenebilir.

Kemal Sunal Filmleri

Kemal Sunal, 1970'li yılların ilk yarısından itibaren mevcut siyasal düzeni toplumsal gerçekliğin yeni koşulları ve olguları doğrultusunda eleştiren kara mizah filmlerinde rol almış, radikal biçimde değişen sosyal yapıyı, dönemin bunalımlarını ve ekonomik koşullarını etkili biçimde hicveden karakterleri canlandırmıştır.

Orta Direk Şaban, 1980'li yıllarda yaşanan siyasi, iktisadi ve sosyal dönüşümün Türk sinemasındaki ilk tezahürlerinden biridir (Tibet, 1984). “Biz orta direğin partisiyiz⁸” diyen Turgut Özal tarafından siyasi literatüre sokulan bu kavrama yanıt veren film, örtülü göndermelerin ötesinde, apaçık ifadelerle dönemin iktidarını ve politikalarını yoğun biçimde eleştiren bir kara komedidir. Filmde Orta Direk olarak adlandırılan karakter, kahvaltıda pahalılık yüzünden kavanoz müzesine koyduğu tek zeytin tanesiyle konuşan, bakkal alışverişini gramla yapan, çaya zam gelmediğini öğrenince mutluluktan çıldıran bir adamı temsil etmiştir. Filmde yer alan bu sahneler dönemdeki enflasyon problemine ve toplumsal gelir eşitsizliğine gönderme yapmıştır. Dönemin ekonomi politikalarını eleştiri yağmuruna tutmuştur.

Katma Değer Şaban filmi ise yine yakından ekonomi gündemiyle ilgili olup, dönemde yürürlüğe giren Katma Değer Vergisi'ni eleştirmiştir (Tibet, 1985). Eleştiri, filmde Şaban karakterinin söylediği şarkıda hissedilebilir: “gördüm ki memlekette orta direk yan yatmış / bir de KDV gelmiş, hepten ayvayı yemiş / senin uyanık baban çırparken oradan buradan

8 1980'li yıllarla *orta direk* kavramı sıkça siyasiler tarafından seçim sloganı olarak kullanılmıştır. 31 Aralık 1987 tarihli Resmi Gazetede mecliste Başbakan Turgut Özal tarafından okunan hükümet programında dönemin orta sınıfı şöyle tanımlanmıştır: “Orta direk toplumumuzun en önemli kısmını teşkil eden işçi, memur, esnaf, sanatkar, çiftçi ve emeklidir”.

*hıyar mı ki ödesin KDV / (...) köprüde hissen varsa, barajdan pay aldınsa seni hiç ırgalamaz
KDV / orta direk düşünsün ömür boyu sürünsün umurunda mı senin KDV (...)"*

Keriz filmi de toplumda maddi çıkara bağlı olarak şekil değiştiren muhafazakâr kalıpları eleştirmesi ve sorgulaması bağlamında önemlidir. Film, daima çevresinin telkinleriyle hareket eden Zülfü'nün hikâyesini konu almıştır. Filmde, Zülfü Zülfiye adlı bir kızı sevmiştir. İkili bir süre sonra evlenmiştir. Ancak Zülfü'nün mal varlığını ele geçirmeye çalışan amcası Abbas, ikiliyi ayırmaya çalışmış ve köyde Zülfiye hakkında dedikodu çıkarmıştır. Zülfü'yü, karısını öldürmesi için kışkırtmıştır; bunun üzerine Zülfiye, ailesiyle birlikte gizlice İstanbul'a göç etmiştir. Zülfü, yine amcasının telkinleriyle Zülfiye'yi öldürmek için İstanbul'a gitmiştir. Ancak Zülfiye'nin babasına ait arazide maden çıkınca planlar değişmiştir. Para için adı kötüye çıkarılan Zülfiye, yine para için baş tacı edilmiştir. Filmde bahsedilen olay örgüsü aracılığıyla, Yeni Sağ siyasetin beraberinde getirdiği bireycilik anlayışı doğrultusunda toplumda tezahürleri giderek belirginleşen maddi çıkar olgusu ve bu olguya bağlı olarak şekillendirilen ve istismar edilen muhafazakâr kalıplar ve sosyal ahlak anlayışı eleştirilmiştir.

Yoksul filmiyse Türkiye'nin adeta çekildiği dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasal açıdan görünümünü bir iş hanına sığdırmış bir kara komedidir (Ökten, 1986). Film, dönemin kısa yoldan köşeyi dönme hevesine daha yoğun biçimde odaklanmıştır. Filmde, iş hanında çaycılık yapan Yoksul'un handa yaşadıkları anlatılmıştır. Sevdiği kızla evlenmek için para biriktiren Yoksul, günün birinde sevdiği kızın ihanetine uğramıştır. Diğer yandan çalıştığı çay ocağını satın almış, handa çalışan biri ile ortak olmuştur. Yoksul, başlarda handaki herkesin işine koşturan saf, yardımsever bir tiptir fakat sonradan gözü açılmıştır. Yoksul filminde temsil edilen büyük iş hanında yaşanan kargaşalı ortam; İstanbul'un ekonomik faaliyetlerindeki değişimi, en büyüğünden en küçüğüne, zengininden fakirine tüm iş kollarının mücadelesini sunması açısından son derece önemlidir. Filmde herkesin birbirini kazıkladığı, büyük oranda ahlaki yozlaşmanın olduğu, herkesin kısa yoldan köşeyi dönmeye çalıştığı Yeni Sağ düzen başarıyla yansıtılmıştır. Her işin bir parça sahtekârlıkla yapıldığı dönemde yoğun olarak gözlemlenen hayali ihracat ve imar affının yanı sıra, filmde duygusal ilişkilerin bile metalaştırılması; duygusal ilişkilerde bile çıkar maksimizasyonu peşinde koşan insan tipleri ustalıkla eleştirilmiştir.

Kıracı filminde yoksullaşan memur bağlamında orta direğin büyük şehirde yaşadığı ekonomik sıkıntılar seyirciye aktarılmıştır (Aksoy, 1987). Kıracı olma sorunu bağlamında orta direğin yaşadığı geçim sıkıntısını anlatan filmde birçok evin Araplar tarafından fahiş fiyatlara kiralanması yüzünden kiraların önemli oranlarda artması, hayatın pahalılaşması, geçimin imkânsızlaşması gibi olumsuzluklar canlandırılmıştır. Filmde kurgulanan aile kiralık ev bulma uğraşlarında iki kelimesinden biri din ve Allah olan üçkâğıtçı hacı ev sahibi gerçeğiyle karşılaşmışlardır. Burada toplumdaki ahlaki yozlaşma, dini değerlerin kötüye kullanılması gibi sıkıntılar topluma aktarılmaya çalışılmıştır. Öz itibarıyla, filmde konut mülkiyeti sorunu ekseninde Yeni Sağ'ın en önemli bileşeni neo-liberal iktisadi sistemin ve politikaların yarattığı sosyal eşitsizlikler ve orta direğin yaşadığı geçim sıkıntısı başarıyla yansıtılmıştır.

Gülen Adam filminde bürokrasi, sıradan insanı görmezden gelen, büyüyen ülke gerçeğine odaklanılmıştır (Tibet, 1989). Filmde mütevazı bir maaşla yetirilemeyecek ev kiralari, ayrıca hayat pahalılığı yüzünden mutluluğundan olan bir adam vardır. Filmde hayatı boyunca ne olursa olsun, her ne yaşarsa yaşasın sürekli gülen adam, çocuğu olunca onun yaşayacağı hayatın umutsuzluğunu, mutsuzluğunu düşünerek ağlar. Ağlamasının temel nedeni, çocuğunun hayatta bir yerlere gelebilmek için vereceği savaşlardır. Kısaca filmde Yeni Sağ politikaların yarattığı sınıfsal eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin işçi sınıfında açtığı yaralar bağlamında kentsel dönüşüm ve gecekondu yıkımları gibi konulara yer verilmiştir.

Koltuk Belası filminde yozlaşan, yükselen değerleri para ve ekonomik güç olan, manevi değerleri bile bu uğurda harcayan döneme ışık tutulmuştur (Tibet, 1990). Böyle bir sistemde toplumdaki en dürüst insanın bile zamanla kendini kaybedebileceği, toplumdaki bütün kavramların lüks, itibar gibi maddi olgulara odaklanması, toplumdaki insanların aralarındaki bağların belirli çıkarlara dayanması, insanların birbirlerine gösterdikleri ve birbirlerinden gördükleri bütün saygının karşılıklı çıkara bağlı olması gibi gerçekler filmde belediye başkanı bir adamın yaşadıkları çerçevesinde işlenmiştir. Kısaca Yeni Sağ politikaların uygulanması ile birlikte toplumda hat safhaya ulaşan torpil, patronaj, rüşvet, nepotizm, yozlaşan siyasi ve ahlaki ilişkiler filmde kurgulanan olay örgüsü aracılığıyla çarpıcı biçimde aktarılmıştır.

İlyas Salman Filmleri

İlyas Salman da 1980'li yıllardan sonra kara mizah filmlerinde başrol oynamış önemli oyuncularındadır.

Banker Bilo filmi dönemin ses getiren filmlerindendir. Film, önceki bölümlerde değinildiği üzere, ahlaki liberalizmi benimseyemeyen dolayısıyla ahlaki yozlaşmanın tavan yaptığı dönemde toplumu saran, kolay para kazanmanın bir yolu olarak görülen Banker Olayını ele alır (Eğilmez, 1980). Filmde, Bilo karakteri Almanya'ya göç etmeye çalışan bir gençtir. Öte yandan, Maho Almanya'ya kaçak yollarla insan göndererek köşeyi dönmeye çalışan bir karakterdir. Filmde Almanya'ya işçi olarak gitmenin hayallerini kuran Bilo ve onun gibi bazı gençler, Maho tarafından toplanan paralarla Almanya'ya ulaşabileceklerini sanmışlardır; fakat Maho tarafından bir kamyonete doluşturulup İstanbul'a gönderilmişlerdir. Kamyonadan indikten sonra İstanbul'da olduğunu fark eden Bilo, ilerleyen zamanlarda sahip olduğu o saf karakteri terk ederek intikam peşinde koşmuş, Maho'dan intikamını fazlasıyla almıştır. Banker Bilo, Yeni Sağ düzenin yarattığı pür bireycilik anlayışını göstermesi bakımından önemli bir filmidir.

Bahsedilebilecek önemli filmlerden biri de *Talihli Amele*'dir. Film, köyden bir umutla İstanbul'a göç eden Mehmet Ali'nin bir inşaatta işçi olarak işe başlamasıyla başlamaktadır (Yılmaz, 1980). Mehmet Ali duvar ustası olmayı düşlerken kapitalist düzenin en önemli fikrinsel araçlarından olan medya ve bankanın ağına düşmüştür. Mehmet Ali'yi reklam aracı olarak kullanan bu iki kurum, onun küçük dünyasını, kurduğu düşleri yıkmışlardır. Durumu fark eden Mehmet Ali sonunda onlara boyun eğmeyi, kendine söyleneni yapmayı bırakmıştır. Kendine reklam amaçlı tahsis edilen daireyi işgal etmiştir. İşçinin kendi yaptığı daireyi işgal edemeyeceğini, eğer ona bu konuda

müşamaha gösterirlerse, bütün işçilerin kendi ürettikleri mallara sahip olacaklarını söyleyen yetkililer, ona deli yaftası yapıştırarak akıl hastanesine kapatmışlardır (Azak, 2011, s. 99). Burada akıl hastanesine kapatma gerçekte bir toplumsal tehdittir; hukuki dille söylemek gerekirse Mehmet Ali'yi caydırma yönünde yaratılmış bir eylemdir. Aslında amaç tüm toplumu, iktidarın yasalarına karşı koyma konusunda caydırmak, toplumdaki herkesi dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel normlarına entegre etmektir. Bunu kabul etmeyenler, iktidar tarafından toplumun dışına alınmakta, bir yalnızlaştırma politikasına maruz kalmaktadırlar. Bu bağlamda Talihli Amele, tutarsız bir ekonomik ve siyasi düzenin, insanları ne hale getirdiğini, insanların nasıl harcandıklarını etkileyici görüntüleri ve çarpıcı anlatımıyla seyirciye aktarmış bir filmidir. Filmde Yeni Sağ politikalar, yarattığı toplumsal düzen içten içe sınıf bilinci perspektifi üzerinden siyasi taşlamayla eleştirilmiştir. Döneme özgü siyasi, toplumsal ve ekonomik yapıyı eleştiren, kapitalist ahlak anlayışının egemen olduğu bir dönemdeki yozlaşmayı işleyen film, aslında halkın emeğini sömürmek için sermaye, banka, basın üçlüsünün nasıl bir araya geldiklerini anlatmıştır. Filmde iktisadi ve siyasi politikaların daima üst gelir gruplarına, diğer bir deyişle; toplumda sermayeyi elinde bulunduran kesime yönelik olduğu, üst gelir gruplarının refahı için didinen emekçi kesimin ise günün birinde emeğine yabancılaşmaya, karın tokluğuna çalışmaya mahkûm olduğu gerçeğine de değinilmiştir.

Dolap Beygiri de dönemin çarpıcı filmlerinden biri olarak kabul edilebilir. Filmde, ahlaki yozlaşmanın hâkim olduğu toplumda dürüstlüğü ve rüşvete karşı durması sebebiyle memur olarak çalıştığı işinden kovulan birinin hikâyesine yer verilmiştir (Yılmaz, 1982). Dürüst ve namuslu biri olan Ali, tayini çıkınca İstanbul'a gitmiş ve ablası Hacer ve eniştesi Yakup'un yanına taşınmıştır. Aynı evde Yakup'un yeğeni Ayşe de yaşamaktadır. Ali memurluğa başladığı günden itibaren dürüstlüğü ve namusluluğuyla dikkat çekerek etrafındaki dolandırıcı ve rüşvetçilere tepki göstermiştir. Bu durumdan başta müdürü olmak üzere diğer memurlar da rahatsızlık duymuşlardır. Yakup cami yaptırmak için topladığı paralarla kaçınca, Ali ile Ayşe yalnız kalmışlardır. Birbirlerini bırakmak istemeyen ikili evlenmiştir. Ali memurların rüşvet almalarını engellediğinden iş yerine uyum sağlayamadığı gerekçesiyle işten kovulmuş, Ayşe'yle köye gitmiştir. Bir süre sonra İstanbul'a dönen Yakup, karısı Hacer'in ısrarıyla Ali ve Ayşe'yi yanlarına çağırmıştır. Çaresizce Yakup'un yanına giden Ali ve ailesi sıkıntıdan bir türlü kurtulamamıştır. Filmde hızla değişmekte olan toplumda yozlaşan insan ilişkileri, dolandırıcılık, üçkâğıtçılık, köşeyi dönme, banker sorunu⁹ gibi konular ele alınmıştır. Yeni Sağ'ın topluma dayattığı bireyselleşme, liberal ekonomi politikalarının beraberinde getirdiği olumsuzluklar başarıyla seyirciye aktarılmıştır.

Şener Şen'in Yer Aldığı Filmler

Siyasal ve toplumsal bir taşlamanın hedef ve kalıpları içinde yer alan filmlerde ve rollerde Şener Şen de ustalıkla yer almıştır.

Türkiye'de uygulanan Yeni Sağ siyasetin ahlaki liberalizmi gözetmemesi sonucu, köşeyi dönme, çıkarıcılık gibi birçok olumsuzluğun topluma egemen olduğu bir dönemde çekilen *Namuslu*

9 1980'lerde Türkiye'de oluşmuş Bankerler dönemine filmde sıkça gönderme yapılmaktadır. Bununla ilgili filmde Şener Şen tarafından canlandırılan Yakup karakterinin iz bırakan repliklerinden biri örnek olarak verilebilir: 'Size yasalar çerçevesinde nasıl (!) en yüksek faizi vereceğimiz bele bir bir anlatalım...'

film, dönemi güçlü biçimde eleştiren, Türk sinemasının politik-komedi dalındaki en iyi kara güldürülerinden biridir (Eğilmez, 1984). Filmde son derece dürüst ve naif biri olan Ali Rıza Bey adlı bir karakterin hikâyesine odaklanılmıştır. Sıradan, namuslu, dürüst olan ve bu yüzden başta karısı, kayınvalidesi, kayınbiraderi, mesai arkadaşları tarafından sürekli dışlanan Ali Rıza Bey, bir maaş günü bankadan çektiği ödemelerle daireye giderken yolda saldırıya uğramış ve soyulmuştur. Etrafındaki herkes parayı onun çalmış olduğunu öylesine ummuş ve buna öylesine inanmışlardır ki, Ali Rıza Bey gerçeği kimseye anlatamamıştır. Bununla beraber, mahallenin köşe dönen namussuzu olmuştur. Acı ama gerçek şekilde ancak böylelikle ailesinden, arkadaşlarından, mahalle esnafından saygı ve itibar görmeye başlamıştır. Ali Rıza Bey için gerekli ve kaçınılmaz dönüşüm başlamıştır artık. Son derece namuslu, naif bir karaktere sahip olan bu insan, artık son derece fırsatçı bir bireye dönüşerek dönemin hinlik, kaypaklık ve çıkarıcılık giysisini itinayla üzerine geçirmiştir. Yeni Sağ'ın yarattığı bireyci atmosferde oluşturulan bozuk düzenin yarattığı köşeyi dönme, işini bilme gibi olgulardan sonuna kadar yararlanmış. Dönemin nimetlerinden, çarpıklıklarından yararlandığı gibi... Namuslu namussuzluğu seçerek kurtulmuştur; tabi buna kurtuluş denebilirse. Düzene ayak uydurarak köşeyi dönmüş, dönemin yansıması olmuştur. Filmin bu yönleriyle ilgili Kuyucak Esen tarafından da belirtildiği gibi:

Yönetmen Ertem Eğilmez'in 1984 yapımı *Namuslusunda* anlatılan küçük adam bir mutemetir. Aşırı dürüst ve insanlara saygılı bu mutemet, çalışanların paralarını iki hırsıza kaptırmıştır. Ve böylece başlamıştır filmdeki toplumsal sergileme. Mutemetlerin yapması gereken(!) parayı çaldırma numarasını nihayet(!) küçük dürüst mutemedimiz de yapmıştır. Çevredeki tüm üçkâğıtçıların, düzeni böyle algılamış ve ona uymuş kişilerin düşüncesidir bu. Ve herkes umduğu parayı alabilmek için yanaşmışlardır iyice. Ama işin aslını, parayı gerçekten hırsızların çaldığını nasıl anlatacaktır onlara mutemet? İşte bu çerçevede, toplumu saran üçkâğıtçılık, köşe dönmecilik, fırsatçılık düzeni bir güzel anlatılmaktadır bu filmde. Başarılı bir güldürüyle (Kuyucak Esen, 2019, s. 164).

Özellikle *Namuslu* ve önceki bölümde değinilen *Dolap Beygiri* filmleri, Yeni Sağ anlayışın ve iktisadi düzlemdeki temsili neo-liberal politikaların toplumsal değerleri ve ahlak anlayışını nasıl değiştirdiğini büyük ustalıkla aktarır. Bu yıllarda 1970'li yılların komedi filmlerinde yoğun olarak vurgulanan emek, hak, toplumsal dayanışma gibi kavramlar neredeyse yoktur. Zira dönem artık toplumun değil bireyin ön plana çıktığı bir dönemdir. Bireyler yalnızca kendini kurtarmanın, yolunu bulmanın, köşeyi dönmenin peşindedir.

Züğürt Ağa filmi de toplumsal değişimleri başarıyla yansıtan trajikomik bir hikâyeyi barındırmıştır. İktisadi yaşamda etkisi artan neo-liberal politikalar, ekonominin küresel sermayeyle entegrasyonu, toplumsal yaşamdaki bireyci tutumlar, işsizlik, kente göç, gecekondulaşma gibi sorunlar hüzünlü bir mizah ile yansıtılmıştır (Çölgeçen, 1985). Film Türkiye'de sonu gelen feodalizm sonucu yeni biçimlerde varlığını sürdürmeye çalışan ağalık sistemini ve çöküşünü konu almıştır. Filmdeki *Züğürt Ağa* karakteri Haraptar köyünün ağasıdır. Haraptar köyü kuraklık yaşamış, bunun üzerine köy ağasını belirlemeye yönelik yapılan seçimlerde rakip partiye daha çok oy çıkmıştır. Rüşvet alan köylüler cennetten tapu veren, duayla köye yağmur yağdıracağı gibi vaatlerde bulunan *Sih'in* desteklediği partiye oy vermişlerdir. Fakat yağmur yine yağmayınca köylüler *Züğürt Ağa'nın*

tahıl ambarını soymuşlar, bunun üzerine açlık ve yoksulluk tehlikesiyle Züğürt Ağa elindeki köyü çok ucuza satmıştır.. Züğürt Ağa artık her şeyini kaybetmiş ve tüm yakınlarından hatta eşi ve çocuklarından bile darbe yemeye başlamıştır. Şehre göç etmiş, elindeki tüm parayı zamanla kaybetmiştir. Her yönden çaresiz kalan Züğürt Ağa, kendisini terk etmeyen tek insan olan Kiraz'ın desteğiyle bildiği tek iş olan çiğ köfte yapıp satarak hayatını devam ettirmeye çalışmıştır.

Züğürt Ağa filmi yeni kapitalist sistemde yeri olamayacak olan feodal düzeni, din adamlarının halk üzerindeki baskısını, dini suiistimal ederek insanları nasıl kandırdıklarını aktarır. Ayrıca sağlıklı işlemeyen seçim sistemini, köyden kente göç, gecekondulaşma, Yeni Sağ düzenin zemin hazırladığı ahlaki yozlaşma, bencillik, köşeyi dönme hırsı gibi durum ve olumsuzlukları çarpıcı bir hikâyeyle ortaya koyması bakımından halen Türk sinemasının yüz akı filmlerinden biri olarak izlenmeye devam etmektedir.

Çıplak Vatandaş filmi ise, geçim sıkıntısı çeken bir vatandaşın geçirdiği psikolojik buhran sonucunda çırılçıplak sokağa çıkması üzerine reklam dünyasının ilgi odağı olmasını, güncel siyasal göndermelere de yer veren gerçekçi bir anlatımla aktarmıştır (Sabuncu, 1985). Dört çocuklu dar gelirli Vatandaş İbrahim, memur maaşıyla geçinemediğinden limon satıcılığı, maçalarda kâğıt şapka satışı, işportacılık, bozacılık, bulaşıkçılık gibi ek işlerle günün 24 saati çalışarak ailesini geçindirmeye çalışmıştır. Bu tempoya dayanamayan İbrahim günün birinde çileden çıkar, sokaklarda çırılçıplak koşmaya başlamıştır. Bir gazeteci tarafından fotoğraflarının çekilmesiyle kitlelere duyurulan bu eylemi üzerine Başbakan kendisini kabul etmiş, iş adamları çekler vermiş, reklamcılar kendisine reklam teklifleri yağdırmıştır. Vatandaş İbrahim giydirilmiş, doyurulmuş, aynı zamanda meta olarak kullanılmıştır. Fakat zamanla sistemi protesto eden bu soyunma eylemi kitlelerce benimsenmeye ve topluma yayılmaya başlamıştır. Bu tehlikeyi fark eden iş, basın, reklam çevreleri İbrahim'i yeniden dışlamışlar ve çıldırtmışlardır. Bunun üzerine oturduğu apartmanda çatı katına çıkan, soyunarak bağırmağa başlayan İbrahim'e kendisini izleyen diğer vatandaşlar da katılmış, olay toplu protesto eylemine dönüşmüştür (Kuyucak Esen, 2019, s. 156). Kısaca *Çıplak Vatandaş* filmi, dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik düzeninin yansımalarını içerirken, Yeni Sağ düzeni toplumun orta direğinin yaşadığı geçimsel sıkıntılar ve buna bağlı olarak yaşadıkları psikolojik problemler çerçevesinde eleştirmiştir.

Özetle, 1980'li yıllarda toplumsal eleştiri amacı taşıyan; bir yandan güldüren, bir yandan düşündürülen filmlere daha sıklıkla rastlanmıştır. Tüm bu filmlerin odağında dönemin politik düzeni ve ideolojisini temsil eden Yeni Sağ ve beraberinde getirdiği ekonomik, sosyal, ahlaki ve kültürel düzen vardır. Bu bağlamda, 1980'li yılların komedi filmleri anlatsal özellikleri açısından 1970'li yılların güldürülerinden farklıdır. Gündemde olan konular ve olumsuzluklar güldürü unsurlarıyla harmanlanarak sinema filmlerinde yerini almıştır. Dolayısıyla, 1980'li yılların sinema üretim pratiğinin *belli ölçütler içinde* toplumsal olana karşı duyarlı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Sanat mensup olduğu toplumdan etkilenir, aynı zamanda mensup olduğu toplumu da etkiler; bu yüzden toplumdan bağımsız bir sanat eseri tahayyül etmek mümkün değildir. Bu bağlamda

toplumların değişimi, gelişiminde sanat kilit bir role sahiptir. Sinema toplumsal değişimlerin, ideolojik, kültürel temsillerin küresel ve yerel düzeyde yansıtıldığı, uzun dönemli kalıcı etkileri olan, toplumları değiştirip dönüştüren bir aygıt, aynı zamanda toplumsal değişim ve dönüşümlerden etkilenen teknolojik, sanatsal bir ifade, mücadele alanıdır. Doğrudan yönetimi ya da siyasal konuları içermemelerine rağmen, sinema filmlerinin politik bir yanı vardır.

Yeni Sağ siyaset liberalizm ve muhafazakarlığın sentezine dayanan bir siyaset biçimidir. Yeni Sağ siyaset ve ekonomik alandaki izdüşümleri neo-liberal iktisadi politikalar derin bir yapısal bunalımın ardından reçete olarak ABD ve İngiltere önderliğinde dünyaya sunulmuş, Türkiye’de Turgut Özal önderliğinde uygulanmaya başlanmıştır. Reçetenin Türkiye’de uygulanmaya başlanmasıyla iktisadi ve siyasi dönüşümlerin yanında, önemli toplumsal ve kültürel dönüşümler de yaşanmıştır. Özal Türkiye’de liberalizmi büyük bir hızla iktisadi alanda uygulamaya koymuştur. Ekonomik determinist bir anlayışla iktisadi alanda uygulanan liberalizmin, siyasi ve ahlaki alanlarda da liberalizmi beraberinde getireceğini savunmuştur. Fakat gerçekte durum böyle olamamıştır. Dönemde siyasi ve ahlaki bazı yozlaşmaların görülmesi bunu kanıtlar niteliktedir. Bu yozlaşmalar sonucu toplumda yaşanan olumsuzluklar sinemamızda farklı hikâyeler ekseninde işlenmiştir.

Çalışma kapsamında amaçsal örnekleme yöntemi aracılığıyla seçilen ve sosyolojik eleştiri ve tematik içerik analizi yöntemi doğrultusunda analiz edilen Kemal Sunal, İlyas Salman ve Şener Şen gibi isimlerle bütünleşen politik komedi filmlerinin olay örgülerinde, Yeni Sağ siyaset ve zemin hazırladığı iktisadi, toplumsal ve ahlaki boyutlarıyla değerlendirilebilecek tüm gelişme ve olumsuzlukların belirgin bir şekilde yer aldığını söylemek mümkündür. Hatta incelenen bazı filmlerin isimlerinin bile bu gelişmelere ve olumsuzluklara ışık tuttuğunu öne sürmek zor olmayacaktır.

Yeni Sağ siyasetin değiştirdiği sosyo-ekonomik dengeler, rüşvet, hayali ihracat, bireycilik, köşe dönme gibi artan oranda meşrulaştırılan, normalleştirilen değerlerin toplum tarafından nasıl algılandığını, toplumda nasıl karşılık bulduğunu kara mizah öğeleriyle sorunsallaştıran bir dilin sinemamızda gelişmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, sinemasal anlatının yeni biçimler alması ve salt komedi filmlerinden politik komedi filmlerine doğru evrim geçirmesi aslında değer kavramsallaştırması ekseninden değerlendirildiğinde, belirli dönemlerde; özellikle siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin gerçekleştiği dönemlerde görülmektedir. Bu bağlamda çeşitli dönüşümler ekseninde karşılaşılan yeni değerler sinemada daima sunulmuş ve sunulmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Acar, F. (2008). “Turgut Özal”. M. Heper, S. Sayarı (Ed.), *Türkiye’de liderler ve demokrasi* içinde (ss. 185-205). İstanbul: Kitap Yayınları.
- Acar, M. (2009). Liberalizmin iktisadi modeli serbest piyasa ekonomisi. *Eskiyeni*, 15, 18-26.
- Aksoy, O. (1987). *Kıracı*. İstanbul: Uğur Film.
- Aral, B. (2001). Dispensing with tradition? Turkish politics and international society during the Özal decade, 1983-93. *Middle Eastern Studies*, 37(1), 72-88.
- Aslan, Ş. ve Özer, K. (2019). Türkiye’de kültürel liderlik bağlamında “Hulusi Kentmen” tipolojisi ve mizahi lider “Nasreddin Hoca. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi (IJONASS)*, 3(2), 126-145.

- Ayman Güler, B. (2016). *Yeni Sağ ve devletin değişimi: yapısal uyarlama politikaları, 1980-1995*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Azak, E. (2011). *Türk Sinemasında işçi sınıfı ve emek görünüşleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barlas, M. (2001). *Turgut Özal'ın anıları*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Barry, N. P. (2019). *The New Right*. London: Routledge.
- Baykal, Ö. (2019). Türkiye'de siyasetin konsolidasyonu: Turgut Özal dönemi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 143-179.
- Berg, C. (2015). Classical liberalism in Australian economics. *Econ Journal Watch*, 12(2), 192-220.
- Block, F. & Somers, M. R. (2014). *The Power of market fundamentalism*. US: Harvard University Press.
- Boratav, K. (2007). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2005*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Buchanan, J. M. (2000). The Soul of classical liberalism. *The independent review*, 5(1), 111-119.
- Çölgeçen, N. (1985). *Züğürt Ağa*. İstanbul: Mine Film.
- Duman, M. Z. (2017). *Türkiye'de liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Eğilmez, E. (1980). *Banker Bilo*. İstanbul: Arzu Film.
- Eğilmez, E. (1984). *Namıslu*. İstanbul: Uzman Filmcilik.
- Eissenstat, H. (2014). Children of Özal: The new face of Turkish studies. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 1(1), 23-35.
- Erdoğan, M. (2005). "Liberalizm ve Türkiye'deki serüveni". T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Liberalizm içinde* (ss. 23-47). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Friedman, M. (1985). *Kapitalizm ve özgürlük*. (D. Erberk & N. Himmetoğlu, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Gray, J. (1994). *Beyond the New Right: Markets, government and the common environment*. London: Psychology Press.
- Green, P. (2005). Disaster by design: corruption, construction and catastrophe. *British Journal of Criminology*, 45(4), 528-546.
- Jackson, B. (2016). Currents of neo-liberalism: British political ideologies and the New Right, c. 1955–1979. *The English Historical Review*, 131(551), 823-850.
- Karabelias, G. (2008). Dictating the upper tide: civil–military relations in the post-Özal decade, 1993–2003. *Turkish Studies*, 9(3), 457-473.
- Kırel, S. (2010). Ertem Eğilmez'in namıslu filminden hareketle seksenlerin toplumsal alanında ve popüler sinemasında egemen değerlerini ve sinemadaki temsillerini sorgulamak. *Kurgu*, 2, 1-25.
- King, D. S. (1987). *New Right: politics, markets and citizenship*. Macmillan International Higher Education.
- King, D. & Wood, S. (1999). The Political economy of neoliberalism: Britain and the United States in the 1980s. *Continuity And Change in Contemporary Capitalism*, 13, 371-397.
- Korad Birkiye, S. (2009). Changes in the cultural policies of Turkey and the AKP's impact on social engineering and theatre. *International Journal of Cultural Policy*, 15(3), 261-274.
- Kuyucak Esen, Ş. (2019). *80'ler Türkiye'sinde sinema*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Laçiner, S. (2009). Turgut Özal period in Turkish foreign policy: Özalism. *USAK Yearbook of Politics and International Relations*, 2, 153-205.
- Larmore, C. (1990). Political liberalism. *Political theory*, 18(3), 339-360.
- Lukes, S. (1971). The meanings of "individualism". *Journal of the History of Ideas*, 32(1), 45-66.

- Machan, T. R. (2016). Individualism in the right key. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 8(1), 11-19.
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet ve ütopya*. (A. Oktay, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nussbaum, M. C. (2011). Perfectionist liberalism and political liberalism. *Philosophy & Public Affairs*, 39(1), 3-45.
- O'Byrne, D. (1997). Corruption within the Turkish system—a leading industrialist's crusade. *Insight Turkey*, 10, 135-144.
- Okin, S. M. (1994). Political liberalism, justice, and gender. *Ethics*, 105(1), 23-43.
- Ollssen, M. (2000). Ethical liberalism, education and the 'New Right'. *Journal of Education Policy*, 15(5), 481-508.
- Ökten, Z. (1986). *Yoksul*. İstanbul: Şeref Film.
- Öniş, Z. (2007). Conservative globalists versus defensive nationalists: political parties and paradoxes of Europeanization in Turkey. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 9(3), 247-261.
- Özden Z. (2004). *Film eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özen, H. (2013). Informal politics in Turkey during the Özal era (1983-1989). *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 12(4), 77-91.
- Pennington, M. (2012). 221 Robust political economy, classical liberalism and the future of public policy. *Practice*, 36(2), 221-227.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Sabuncu, B. (1985). *Çıplak Vatandaş*. İstanbul: Uzman Filmcilik.
- Safi, İ. (2018). *Türkiye'de muhafazakâr siyaset ve yeni arayışlar*. Ankara: Eskiyeni Yayınları.
- Smith, G. H. (2013). *The system of liberty: Themes in the history of Classical Liberalism*. Cambridge University Press.
- Sunal, A.K. (2001). *TV ve sinemada Kemal Sunal güldürüsü*. İstanbul: Om Yayınevi.
- Şener, B. ve Çolak, Ç. (2015). Türkiye'de Yeni Sağ'ın kamu yönetimi anlayışı: Turgut Özal ve ANAP. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(18), 393-417.
- Tibet, K. (1984). *Orta Direk Şaban*. İstanbul: Uğur Film.
- Tibet, K. (1985). *Katma Değer Şaban*. İstanbul: Uğur Film.
- Tibet, K. (1985). *Keriz*. İstanbul: Erler Film.
- Tibet, K. (1989). *Gülen Adam*. İstanbul: Cem Film.
- Tibet, K. (1990). *Koltuk Belası*. İstanbul: Cem Film.
- Uluç, V. (2014). Liberal-Muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal'ın siyasi düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Üstündağ, R. (2018). *Türkiye'de demokratikleşme ve Turgut Özal dönemi siyasal liberalizmi*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vincent, A. (1990). Classical liberalism and its crisis of identity. *History of Political Thought*, 11(1), 143-161.
- Yaylagül, L. (2018). *Sinema, toplum, siyaset*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldız, A. (2018). Liberalizm-Muhafazakârlık sarkacında “informel” bir demokrat: Turgut Özal'dan kalan. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 15(55), 39-56.
- Yılmaz, A. (1980). *Talihli Amele*. İstanbul: Adaf Film.
- Yılmaz, A. (1982). *Dolap Beygiri*. İstanbul: Uzman Filmcilik.